

ostaja še naprej neznanka. Čaščenje tega istrskega svetnika kot škofa in mučenca nam kaže na prenos relikvij z južnonoriškega (celjskega) območja v času bega staroselcev pred Slovani in Avari konec 6. stol., morda pa tudi pozneje.

Tretje poglavje govori o preganjanju kristjanov v obdobju tetrarhij in o življenju krščanskih skupnosti do nastopa verske svobode. Sledi zgodovinski oris dobe, s prvim protikrščanskim ediktom cesarja Dioklecijana in sovladarjev, pa vse tja do Galerijevega tolerančnega edikta s konca aprila 311. Vidna posledica spremembe državne politike je razcvet oglejske krščanske skupnosti, ki se je tedaj prvič zanesljivo vključila v življenje ekumenske cerkve.

Sledijo oglejski mučenci; med njimi je v ospredju Kancijeva skupina, ki nima le historičnega ozadja (mučence omenja v pridigi tudi torinski škof Maksim), temveč tudi arheološko dokazan pokop v kraju Škocjan ob Soči, kjer so v šestdesetih letih tega stoletja izkopali ostanke starokrščanske bazilike brez apsida iz druge pol. 5. stol., zgrajene na temeljih male pokopališke cerkvice iz 1. pol. 4. stol. Napis na sarkofagu iz srede 4. stol., najdenem v Škocjanu ob Soči, pripoveduje, da v njem počiva mučenec Krizogon in nam tako potrjuje zgodovinsko utemeljenost ene in druge legende.

Med oglejskimi mučenci sta bila doslej najboljše proučena Feliks in Fortunat. Njuna legenda je, trdi avtor, gotovo ena najboljših, kar se jih je ohranilo o oglejskih mučencih. Njen nastanek datiramo v drugo pol. 5. stol. ali v 6. stoletje.

V zadnjem podpoglavju nam je predstavljeno življenje oglejske krščanske skupnosti v dobi preganjanja. V prid pisanim virom, ki nam po avtorjevih besedah skoraj nič ne povedo o kulturnem življenju, spregovorijo tokrat spet arheološki dokazi, saj so bili pod Teodorjevo baziliko najdeni ostanke zasebne hiše s prostorom, prirejenim za krščanski kult (*domus ecclesiae*).

Vse to dokazuje, da je imela oglejska krščanska skupnost že v času pred nastopom verske tolerance velik prestiž na vsem severnojadranskem območju.

Seznamimo se z legendo o sv. Justu, zavetniku Trsta, ki temelji na izvirnem izročilu, obenem pa izraža domnevo o življenju v verski skupnosti.

Pokop sv. Justa ob obali nam spet potrjujejo arheološka izkopavanja na prostoru cerkve Madonna del Mare, zgrajene na temeljih starokrščanske bazilike, nastale ob koncu 4. stol. Gre za pokopališko cerkev z mozaičnimi napismi iz 5. in 6. stol. V prezbiteriju so naleteli na prostor za relikvije, ki po mnenju večine pripadajo sv. Justu, kar pa ni zanesljivo doka-

zано.

Sledi podpoglavje o drugih krščanskih skupnostih v Istri in v njenem sosedstvu. Razkrije nam vprašanje razvoja cerkvene organizacije. Barbarigo pri Pulji poznamo predvsem po arheoloških izkopavanjih in ostankih arhitekture, majhne kapele, za krščanske skupnosti iz dobe preganjanja pa vemo, da so obstajale v Poreču in Pulju.

Četrto poglavje govori o Viktorinu Ptujskem in njegovi dobi. Bil je največja in zgodovinsko najboljše dokumentirana osebnost iz zgodovine krščanstva v predkonstantinski dobi na obravnavanem ozemlju, hkrati pa tudi prvi literarni ustvarjalec na območju današnje Slovenije. R. B. nam predstavi Petoviono v času, ko je bilo to gospodarsko cvetoče, upravno pomembno, a kulturno nedvomno provincialno mesto ob Dravi. Viktorin se je le stežka naučil izbranega latinskega izražanja, kar mu Hieronim večkrat očita.

Viktorin je bil predvsem učenec grških cerkvenih očetov, v prvi vrsti Origena. R. B. piše, da je bil Viktorin fasciniran od Origenove biblijske ekstaze, ki jo je skušal z velikimi ustvarjalnimi prizadevanji prenesti v latinski svet. Hieronim imenuje Viktorina petovionski škof. Torej je bila krščanska skupnost v Petovionu v času njegovega delovanja organizirana kot škofija. To dejstvo pa nam kaže na zadostno velikost krščanske skupnosti, na njeno materialno samozadostnost in na cerkvenopravno organiziranost.

Sledijo zanimiva razmišljanja o Viktorinovem delu in delovanju. Avtor nam predstavi tudi izgubljene ter ohranjene spise. Spoznamo Viktorinove vzornike, Hieronimov odnos do Viktorina in spise: Traktat o stvarjenju sveta, Komentar k razodetju in Teologijo ter Boj proti hereziji.

Temu izjemnemu in izčrpnemu delu sledi priloga, v kateri je prvič objavljen spis o mučeništvu sv. Mohorja in Fortunata po Stiškem rokopisu iz prve pol. 15. stol., ki je na Slovenskem skorajda, v mednarodnem svetu pa popolnoma neznan. Besedilo legende je po »Stiškem rokopisu« pripravil F. M. Dolinar, opombe in prevod pa so delo Rajka Bratoža.

Predstavljeno delo je nekoliko dopolnjena disertacija, ki jo je avtor ubranil na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani.

Mlademu zgodovinarju želimo že veliko delovnih uspehov!

Verena VIDRIH PERKO

Volker Bierbrauer: *Invillino-Ibligo in Friaul 1, Die römische Siedlung und das spätantikfrühmittelalterliche castrum.* Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 33, 1987.

484 strani, 180 tabel, več risb in 11 prilog.

Invillino-Ibligo in Friaul 2, Die spätantiken und frühmittelalterlichen Kirchen. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 34, 1988. 170 strani, 55 tabel, več risb in 11 prilog.

Pred nami je rezultat velikega dela, monografija o sistematično izkopani postojanki Ibligo-Invillino, eni izmed langobardskodobnih utrdb, omenjenih pri Pavlu Diakonu v zvezi z avarskim vpadom v Furlanijo leta 610. Dosedanji raziskovalci so v tej in nekaterih drugih točkah videli t. i. langobardski limes, zato je bilo treba to domnevo preveriti.

V predgovoru opisuje J. Werner historiat raziskovanj poznoantičnih utrdb v vzhodnoalpskem prostoru, ki so jih začeli z izkopavanji na Lorenzbergu in Goldbergu v Reciji ter nadaljevali z Invillinom in Vranjem. Pokaže vso dolgo in težavno pot raziskav najdišča (vključno s potresom leta 1976, ki je zrušil zgradbo depoja na terenu), od prvih problemskih razglabljanj o njem leta 1952, začetkov sondiranja leta 1962 pa vse do izida knjige. Izkopavanje je potekalo v devetih delih, in sicer med leti 1962 in 1974. Werner poudarja, da je za sedaj to edina poznoantično-srednjeveška naselbina na južnem vznožju Alp, ki je v celoti raziskana. V Bierbrauer v uvodu prikaže prometnogeografsko stanje in ponudi sežet topografski opis drugih, pri Pavlu Diakonu omenjenih utrdb. Prikaže tudi obseg in pomen arheoloških najdb iz 5.–7. st. v Furlaniji.

Tik nad današnjim naseljem Invillino se dviguje iz ravnine ob reki Tilment strm, skalnat in povsem izoliran hrib Colle Santino. Ima naravnost fantastično naravno obrambo in je bil zaradi tega vedno privlačen za poselitev. Nekoliko dalje od današnjega naselja, ob reki navzgor, pa leži drug, nižji in naravno ne tako dobro utrjen hrib Colle di Zuca, na katerem je nekoč stal sakralni objekt, zraven njega pa pokopališče. Oba hriba sta bila predmet intenzivnih raziskovanj.

Časovno je obstoj postojanke na Colle Santino razdeljen v tri obdobja. V obdobju I, ki se začne v prvi polovici ali sredini 1. st. n. š. in traja do sredine ali druge polovice 4. st., sta bila zgrajena dva kompleksa zgradb, ki jih je zaradi kasnejših predelav težko v celoti rekonstruirati. Gre za ostanke majhne podeželske naselbine. Za gradivo iz tega obdobja so značilni predvsem lonci tipa Auerberg.

V obdobju II (sredina/druga polovica 4. st. - prva polovica 5. st.) se je zunanja podoba kaj malo spremenila. Večje so spremembe v načinu življenja. Poleg številnega orodja so našli tudi sledove predelave železa in stekla, torej močne sledove obrtniške dejavnosti. V drobnem materialu se v tej fazi prvič pojavi

uvoženo blago (severnoafriška sigilata in oljenke, prav tako pa tudi amfore in vrči istega in vzhodnomediterranskega izvora). Prpadajoče grobišče ni bilo odkrito.

Poselitev v obdobju II je bila prekinjena in v obdobju III nastopi oblika poselitve, ki se v vseh bistvenih sestavinah loči od prejšnje. Začne se v prvi pol. 5. st. in traja do druge pol. 7. st. Poglejmo natančneje posamezne elemente te faze. Dokaj nejasna je utrditev postojanke, saj obzidje ni bilo najdeno. Na podlagi najdbe debelejših zidov v tehniki suhega zidu ob robu utrdbe avtor domneva, da je šlo za stolpe. Vendar je zanesljiv le kvadranten na JZ strani, ki pa je zidan z malto.

Stavbe iz tega časa so bile uporabljene za stanovanjske namene in obrtniško dejavnost; poleg njih so tudi le delno ohranjeni, funkcionalno podrobneje neopredeljeni ostanki stavb. Edina z malto zidana zgradba je stolp. Zgradbe tega obdobja so enostavne, dolge pravokotne hiše. Temelj v tehniki suhega zidu je bil debel 0,6 m, v zgornjem delu domneva avtor leseno nadgradnjo. Tovrstne konstrukcije so bile v rabi le v obdobju III, kar je zelo olajšalo opredeljevanje posameznih stavbnih objektov. Stavbe so bile večidel enako orientirane, domnevno glede na smer vetra v dolini. Stanovanjske površine pri zgradbah segajo od 28 m² do 103 m². Pregradnih sten pri izkopavanju niso ugotovili; možno je, da so bile lesene. Tla so bila zgrajena iz kamnitih plošč ali lesena. Ognjišče v notranjosti niso našli. V uporabi je bilo tudi še manjše zidano poslopje iz obdobja II. Glede na količino najdenega ženskega nakita je avtor stavbe opredelil kot prebivališča družin. To je potrdila tudi raziskava tipa dolgih pravokotnih hiš s številnimi analogijami. Dve bistveno manjši zgradbi je opredelil kot prostore za obrtniško dejavnost. Sledovi stavb v sedlu pod cerkvijo so bili preslabo ohranjeni, da bi jih bilo mogoče interpretirati. Relativna stratigrafija je jasna. Lesene stavbe so bile zgrajene preko ostankov starejših zgradb obdobja II. Njihovo postavitve umeščajo drobne najdbe v čas 5./6. st.

V nasprotju z zgradbami iz obdobja II, kjer je mogoče govoriti o dveh stavbnih kompleksih, imamo v obdobju III opraviti s posamezno stoječimi zgradbami enostavnih pravokotnih oblik. Tudi ni povsem jasno, ali je v obdobju III razvidna celotna poselitev platoja, kajti možnosti za ohranitev temeljev suhega zidu so bile zelo slabe. Prav tako ni mogoče odgovoriti, ali so bile v naselbini tudi lesene stavbe brez kamnitih temeljev. V obdobju II je bilo več manjših cistern, v obdobju III le ena večja, ki je bila uporabljena do 6. st. Kasneje so jo uporabili za obrtniško dejavnost. Povezava med obdobjema II in III sta izdelovanje stekla in predelava železa.

Avtor je opravil dokaj obširno in minuciozno analizo drobnega gradiva predvsem s pritegnitvijo analogij iz širšega alpskega prostora in deloma tudi od drugod. Med najdbami orožja je posebej zanimiv zaključek ročaja meča, ki sodi v 6./7. st. in kaže na navzočnost Langobardov. Precej je puščic. Med njimi je 14 takšnih, ki jih je po analogijah mogoče označiti za bizantinske in sodijo v 6. st. Njihovo kartiranje je pokazalo, da ležijo prav na straneh, od koder je bil napad najlažji in jih zato avtor označuje kot ostanke bizantinskega napada v 6. st. in ne kot naključne naselbinske najdbe.

Posebej se je Bierbrauer pomudil ob elementih romanske staroselske noše. Tako je obdelal posamezne tipe fibul, uhanov (s košarico, s poliedričnimi zaključki, z več zankami) idr. Zelo tehtna in koristna se zdi obravnava keramike, posebej kuhinjske (Hauskeramik). Ta je bila izredno številna in najdena v jasno določljivih plasteh in zaključenih kompleksih. Spodbudila ga je, da se je lotil temeljite obdelave, kjer pa se ni omejil le na to najdišče, ampak je upošteval večji del do sedaj objavljenih najdb v vzhodnoalpskem prostoru. Posebej omenja naša najdišča (Rifnik, Vranje, Ajdna, Prapretno, Hrušica), ki so precej pripomogla k oblikovanju posameznih tipoloških in časovnih skupin. Čeprav bo prikaz potrebno še v mnogocem dopolniti, pa je nedvomno že zdaj zanesljiv temelj.

Pomembna je tudi podrobna analiza steklenih kozarcev z nogo (Stengelgläser), katerih ostanke najdemo pri izkopavanjih večine poznoantičnih najdišč. Tudi tu je opravil tipologijo in posamezne skupine v okviru znanih analogij datiral. Najdbe teh kozarcev so v Invillinu izredno številne, zato avtor domneva, da so jih izdelovali tu.

Na hribu je bilo najdenih 43 novcev. Le dva pripadata obdobju III (Honorij, Zeno).

Vsi boljše datirani predmeti so časovno razporejeni med prvo pol. 5. st. do sredine ali druge polovice 7. st. Posebej važne so najdbe fibul iz 5. st., ki kažejo, da med obdobjema II in III ni bilo presledka. Ni zanesljivih znakov, ki bi kazali do leta 700 ali celo čez. To potrjuje tudi obstoj majhnega grobišča na SZ delu zahodnega platoja v ruševinah naselbine. Grobovi pripadajo 8. ali celo še poznemu 7. st.

Pri opredelitvi etnične pripadnosti v obdobju III se je avtor pomudil ob vprašanju, ali je mogoče dokazovati germansko navzočnost v postojanki. Pri večjem delu bolje opredeljivih kosov gradiva je iz množice najdb romanskega staroselskega prebivalstva mediteranskega kroga težko izločiti germanske elemente. Dokazi za navzočnost Vzhodnih Gotov manjkajo, čeprav jih historično ne moremo povsem izključiti. Zanesljivo je navzočnost

Langobardov. Vprašanje je le, kakšen obseg je imela in koliko časa je trajala. Tu avtorja vznemirja predvsem pomanjkanje značilnih najdb, ki kljub domnevi, da je bila naselbina sredi 7. st. pri odhodu temeljito očiščena, ni prepričljivo. Stanje primerja z našimi najdišči (Rifnik, Vranje), kjer so relativno dobro zastopane najdbe pečatne in glajene keramike. Ob tem se vprašuje, kako so sploh izgledale langobardske naselbine. Imamo sicer nekaj grobišč, kjer so najdbe povsem nedvoumne, nimamo pa pripadajočih naselbin. Kako so izgledale naselbine, kjer so živeli Langobardi skupaj s staroselci?

Posebno važen je ekskurz, v katerem se avtor posveča načinu gradnje hiš na Colle Santinu. Dokaj temeljito obdela do sedaj znane stavbe v višinskih utrdbah in drugih naselbinah ter pri tem ugotavlja, da tudi različen način gradnje stavb v Invillinu ne potrjuje germanske prisotnosti.

Trgovanje na daljavo dokazujejo ostanke boljše keramike, amfore in vrči. To problematiko je temeljito obdelal M. Mackensen. V obdobju III je v začetku zastopana severnoafriška sigilata in za čas od sredine 5. do sredine 6. st. tudi vzhodnomediterska sigilata.

Razlogi, zaradi katerih so zapustili kastrum, niso jasni. Ni sledov nasilnega konca. Kje so zgradili novo naselbino, ne vemo, najverjetnejša je domneva, da kar na mestu današnje vasi pod hribom, ki je ohranila staro ime.

Iz časa po opustitvi je bilo na vrhu najdeno majhno grobišče poznega 7. in 8. st., nekaj zelo skromnih ostalin pa na sedlu pod cerkvijo. Časovno jih določa uhan iz 8. st., kakršen je bil najden tudi na grobišču.

Utrdbi Ibligo pripadajoča nekropola je ležala na hribu Colle di Zuca. Zaradi kasnejših posegov v teren je bila skoraj v celoti uničena. Dejstvo pa je, da je nekropola na tem mestu obstajala že pred gradnjo zgodnjekrščanske cerkve. Grobišče kaže na značilnosti prebivalcev romanske pripadnosti.

V prvi polovici ali v sredini 5. st. – torej podobno kot naselbina na Colle Santino – je bila zgrajena 39,80 m dolga cerkev (avla in trihora). Avla, v kateri so bila tla okrašena z mozaiki, sovпада s sorodnimi objekti na področju akvilejske metropolije. Ima prostostoječo klop s katedro, zvišan prezbiterij z oltarjem, ograjo in soleo. Avla je bila namenjena običajnim liturgičnim opravilom, v trihori pa so krstili in birmali. Torej so v njej združene funkcije krstilnice in konsignatorija. Ker sta trihora in avla istočasni, bi smeli govoriti o družini cerkva. Kljub legi ob grobišču pa cerkve ni mogoče označiti kot pokopališko. Pri tem se avtor upravičeno vprašuje, koliko so kategorije 3. in 4. st. za posamezne cerkvene

objekte ustrezne tudi za 5. in 6. st., in da bo potrebno znova razmisliti o funkcijah nekaterih že prej odkopanih cerkva (Zuglio, Teurnia). Cerkev iz 5. in 6. st. je pogorela. Glede na grob, ki so ga vkopali v opuščeno cerkev, je to katastrofo mogoče datirati pred sredino 7. st. Kmalu zatem so na mestu trihore zgradili nov objekt. V 8. st. je bila zgrajena nova stavba, manjša od poznoantične in brez krstilnice. Verjetno že istočasno je nastala tudi cerkev na Colle Santino. Ta naj bi po avtorjevem mnenju po morebitnem nekajdesetletnem hkratnem obstoju izpodrinila zgodnjerednjeveško cerkev s Colle di Zuca. Njenega konca ni mogoče natančneje opredeliti, terminus post quem ponuja oltarni križ iz druge polovice 8. in prve polovice 9. st.

Marijina cerkev na Colle Santino je spet imela baptisterij in je postala v srednjem veku sedež prafare (pieve).

Ko poskuša najti razloge za nastanek naselbine v obdobju III, se Bierbrauer ustavi ob problematiki obrambe meje v prvi tretjini 5. st. (*tractus Italiae circa Alpes*). Začetek obdobja III sovпада s tem datumom, zato je možno pomisliti tudi na postojanko v sklopu tega sistema.

Pomudi se tudi ob problemu langobardskega limesa, ki so ga v dosedanji literaturi največkrat povezovali prav s kasteli, med katerimi je omenjen Invillino. Na podlagi opravljenih raziskav pove, kako si on predstavlja ta limes oziroma uporabo teh postojank. Domneva, da so se Langobardi zatekli v te utrdbe le ob nevarnostih, niso pa tam živeli. Nasprotuje temu, da bi utrdbo imenovali langobardska vojaška točka ali celo del limesa. Zato v bodoče predlaga poimenovanje langobardskobdni kastrum.

V posebnem historično-topografskem prispevku obravnava znani specialist za rimske ceste in topografijo L. Bosio utrdbo Invillino, kastrume omenjene pri Pavlu Diakonu, in rimske ceste v vzhodnem delu desete regije.

Živalske kosti, pridobljene pri izkopavanjih, sta obdelali in interpretirali M. Stork in A. von den Driesch. Analiza kaže vso pestrost prehrane, ki jo je na ta način mogoče ugotoviti. Večinoma gre za domače živali, redko divjad in zanemarljivo malo ptičev. Zanimiva, čeprav pričakovana je navzočnost treh vrst morskih rib in ostrig iz beneškega zaliva.

Knjiga je obsežno delo, nabito s podatki in različnimi ekskurzi, v katerih še posebej izstopata avtorjevo poznavanje drobne materialne kulture in široko obzorje. Obenem je opravljeno s prislovično nemško natančnostjo. Številni podatki bodo kot analogije zelo uporabni v prostoru Vzhodnih Alp, posebej v Sloveniji, kjer smo v zadnjih desetletjih začeli z izkopavanji večjega števila tovrstnih postojank.

Delo je tudi po svoji tehnični izvedbi na najvišji ravni, ravni, ki si jo je določila Komisija za arheološko raziskovanje poznorimske Recije pri objavljanju svojih monografij. Obsežna je risarska in fotografska dokumentacija: tlorisi zgradb, profili, planumi ter kartiranja posameznih tipov najdb.

Škoda je, da pri obravnavi grobe hišne lončenine avtor ni upošteval raziskav S. Pahiča, ki se je ob objavi dela najdb v Brinjeve gore posebej posvetil tej problematiki in naredil pregled tipološkega spektra več slovenskih najdišč (*Arch. vest.* 31, 1980, 89 ss). Ponovno pa poudarjam, da je prav poglavje o grobi kuhinjski keramiki v Bierbrauerjevem delu posebej pomembno in bo skupaj s skorajšnjo objavo disertacije H. Rodriguez o tej temi postavilo tovrstna raziskovanja za velik korak naprej.

Kritično se je potrebno ozreti tudi na zemljevid na str. 334, kjer je prikazana razprostranjenost teh utrb v vzhodno- in srednjealpskem področju. Zavedamo se, da je bil narejen že pred leti (gl. članek Frühmittelalterliche Castra im östlichen und mittleren Alpengebiet: germanische Wehranlagen oder romanische Siedlungen? Ein Beitrag zur Kontinuitätsforschung-, *Arch. Korrb.* 15, 1985, 497 ss, Abb. 1), kar pa avtorja ne opravičuje, da bi ga ne bil za to priložnost dopolnil in popravil. Tako je Sveta gora prikazana kot arheološko dokazan kastrum, čeprav to ne drži. Po tej logiki bi moral upoštevati tudi Blejski grad, Kranj in Vinji vrh, česar pa ni storil. Prav tako ni dokazan kastrum v Neviodunumu. Verjetno misli na Velike Malence. Izpuščena pa je cela vrsta drugih pomembnih najdišč v Sloveniji, Istri, Koroški. Razlog za to je slabo poznavanje naše literature, ki ga po pravilu opažamo pri strokovnjakih z drugega govornega področja. Res pa je tudi, da so mnoga naša najdišča zaradi skopih objav ali celo le preliminarnih notice tujcem neznana in jih zaradi nepreverljivih podatkov ne vključujejo v svoje raziskave. Tako se na zemljevidu kaže močno drugačna slika od tiste, ki sem jo predstavil v knjigi o utrbah (*Höhenfestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela 1. razr. SAZU 31 [1987]; mislim le na postojanke 5. in 6. st.). Prav primerjava kaže, kako so rezultati raziskovanj dandanes še v veliki meri odvisni od temeljne arheološke topografije.

Izid knjige je priložnost za to, da se ozremo na stanje raziskovanosti in publiciranosti tovrstnih postojank pri nas. Če odštejemo Riedlova izkopavanja na Vranju, Sariina v Velikih Malencah in Šmidova na Rifniku, so bila večja sistematična izkopavanja opravljena v povojnem času: Rifnik, Brinjeva gora, Vranje, Hrušica, Polhograjska gora, Svete gore na Bizelj-

skem, Ajdna, Kučar, Rodik, Tinje, Korinjski hrib in Jurišna vas. Žal pa je pri nas večidel ostalo le pri preliminarnih poročilih. Množica gradiva, ki jo hranijo naši muzeji iz teh utrd, pa je večji del še neovrednotena. Zato bodo morala naša raziskovanja v bodočnosti težiti predvsem k zaključku večjih izkopanih kompleksov, k njihovi predstavitvi in interpretaciji. Le ob upoštevanju že pridobljenih rezultatov bo mogoče smotrnejše zastaviti nadaljnja dela in priti hitreje do odločilnih ugotovitev. Grenak priokus ima dejstvo, da so bila do sedaj v Sloveniji sistematično predstavljena (če izvenzamemo kataloško obdelani Rifnik in manjši del raziskav na Vranju) le izkopavanja, ki jih je pri nas opravila nemška ekipa pod vodstvom T. Ulberta (Vranje, Hrušica). Pri izkopavanjih pridobljeno gradivo bo potrebno čim prej celovito ali pa vsaj v kataloški obliki objaviti, kajti prav to gradivo lahko v veliki meri prispeva k razrešitvi problematike staroselcev in preseljujočih se ljudstev, kar od nas pričakuje poleg domače tudi tuja strokovna javnost. Že bežna primerjava med objavljenim gradivom z Rifnika in Invillina nam pokaže mnogo večjo pestrost in bogastvo najdb prvega, če že odmislimo izjemno srečno naključje, da je bilo na Rifniku odkrito naselbini pripadajoče bogato grobišče.

Po tem ekskurzu se znova vrnimo h knjigi, ki je pred nami. Gre za izredno kvalitetno, kritično znanstveno delo, ki bo nedvomno postalo priročnik in zgled pri pisanju marsikaterih sorodnih monografij. Nam pa bo dragocena pomoč pri razumevanju zapletene problematike iz časa preseljevanja ljudstev.

Slavko CIGLENEČKI

Tito Miotti: *Castelli del Friuli 7, I sette castra di Paolo Diacono*. Udine 1988.

Danes je pred nami zadnji tj. sedmi zvezek Miottijeve serije »*Castelli del Friuli*«. S 671 stranmi je ta zvezek najobsežnejši. S podnaslovom »*I sette castra di Paolo Diacono*« pisec nakazuje svoje hotenje, da bi bil tudi najpomembnejši.

Po formalni plati je tudi ta zvezek enak prejšnjim. V mislih imam format, kakovost tiska in vezave, obsežnost in kakovost fotografske in druge, tj. grafične dokumentacije. V besedilu je 534 slikovnih prilog. Med njimi je 36 zemljepisnih kart, 493 posnetkov premičnih in nepremičnih objektov in 5 barvnih tabel s heraldičnimi simboli.

Besedilo je razdeljeno v naslednja poglavja: Raziskave zgodovinskih in arheoloških virov

C. G. Mor, *Heraldika v Furlaniji pred razši-*

ritvijo fevdalizma, 11–42.

T. Miotti, *Utrdbe v Furlaniji od začetkov do poznega srednjega veka*, 43–130.

M. T. Barbina, *O ženskem vprašanju iz furlanskih dokumentov v času kastelov*, 131–158.

A. N. Ciceri, *Gradovi in graščaki v nevianskem času*, 159–186.

V. Tomadin, *Kastel Colloredo di Monte Albano, Arheološka pričevanja*, 187–218.

P. C. Guida, *Keramika na kaštelirjih*, 221–259.

F. M. Sealti, *Keramika v rimskih utrdah v Furlaniji*, 261–294.

V. Tomadin, *Srednjeveška keramika iz arheoloških izkopavanj v Furlaniji in Julijski Krajini*, 295–324.

T. Miotti, *Sedem kastrumov Pavla Diakona*, 325–374.

V. Šribar, *Langobardisches limes?* 375–383.

C. C. Desinan, *Osservazioni di toponomastica*, 385–398.

C. Gervasi, *Regionalna geologija*, 399–401.

S. Visentin, *Geografske koordinate*, 403–407.

S. Vesentin, T. Miotti, *Kartografija in topografska dokumentacija*, 409–491.

T. Miotti, *Kastrum Humin, kastrum Ragogna, kastrum Ibligine, kastrum Osoppo, kastrum Krimin*, 493–522.

T. Miotti, *Utrdbe in učelände (lov na ptice)*, 521–522.

G. M. Ferrario, *Splošni analitski pregled cele knjige*, 537–671.

Že pregled naslovov prispevkov nam priča o resnem namenu spopasti se s problemom popolnega prikaza vsega tistega v zgodovini Furlanije, kar bi lahko opredeljevali kot utrjeno bivališče. Dokumentacija in ustrezni komentar nista samo stavbni, ampak tudi historični in arheološki prikaz utrjenih objektov. Posebno vrednost ima lingvistična analiza, ki je povezana s srednjeveškim etničnim stanjem na severovzhodu Furlanije. Tito Miotti je še posebno pozornost posvetil langobardskemu limesu. S svojo ekipo, v kateri sodelujejo topografi specialisti, je dokumentiral vse objekte v neposrednem zaledju utrjenega sistema, o katerem govori P. Diacon. Pri tem načinu raziskav znanstveno ni sprejemljiva teza, kakršno zastopa Miotti. Zanesljivo je, da vse ostaline, ki jih citira Miotti, ne sodijo v langobardski čas. Nekateri izmed teh zidov so verjetno uporabljali tudi v langobardskem času, toda še vedno ne vemo, ali gre za limes ali kake druge objekte. Zelo verjetno je, da ostaline, ki jih navaja Miotti, sodijo v različna, tudi nearheološka obdobja. Odgovor na ta vprašanja lahko dajo samo arheološka izkopavanja. Te opravlja ekipa pod vodstvom prof. G. C. Menisa, ki je v letih 1987 in 1988